

Thales' scientific-philosophical thought; contextual reading

Reza Nasiri Hamed*

Amirhossein Najafifard**

Abstract

Philosophical thinking in Greece, especially by Thales of Miletus, began with the reflection on arche or the material of the universe. Thales's thinking, while interacting with the Greek intellectual background, is also very important in terms of scientific and philosophical interactions with neighboring Greek cultural civilizations and rereading his intellectual system can include a narrative of the evolution of human thought in the classical era with an emphasis on intercultural dimensions. At that time, the city of Miletus, due to its special geographical location, was on the one hand a transit point for merchants and the transfer of various commercial goods and on the other hand, it provided the ground for intellectuals such as Thales to travel to different regions including Egypt and Babylon and conduct scientific exchanges. Therefore, the question of the present article is that how is articulated Thales' reflections on the rational explanation of existence and accordingly human existence? In response, the claim raised is that Thales by proposing the idea of water as the constituent material of the universe, is trying to explain the mechanisms of evolution not with causes and factors outside the phenomena, but from within them and although still there are mythological streaks in his thought, he has opened a path for the transition from mythological explanations and rational explanation of phenomena.

* Assistant Professor of Political Science, University of Tabriz (Corresponding Author),
r.nasirihamed@tabrizu.ac.ir

** Undergraduate Student of Political Science, University of Mohaghegh Ardabili,
amirhosseinnajafifard37@gmail.com

Date received: 21/12/2023, Date of acceptance: 29/02/2024

Keywords: Thales of Miletus, Arche, Water, Myth, Metaphysics.

Introduction

Even though of the Greeks and especially Thales of Meitus are considered the founders of philosophical reflection, cannot deny the importance of economic, cultural and scientific relations and interactions in addition to the influence of their predecessors, especially in the Ionian region and also between them and neighbor civilizations. Thales, as the founder of philosophy, was on the one hand influenced by the mythological thinking before him and therefore his break from the mythological thinking should be regarded with a kind of tolerance; In addition, Thales was greatly influenced by non-Greek civilizations, including Babylonian and Egyptian, in his innovative approach to nature and his attempt to explain it. In general, at the forefront of philosophical thought, like any other category, human thinking has a close connection with historical conditions and social contexts and at the same time with other human fields, including science, in the sense of empirical and concrete human research.

Methodology

In the rereading of Thales, it will be important to focus on the contextuality and historicity of thought, which is not only an effective factor, but apparently should be counted as a condition for the possibility of philosophical thinking and of course, in this regard, the issue of action and reaction of thinking in relation to the his environment condition is considered important. In particular, what is considered as politics, and to put it better, the political, which means power in the heart of human relations - and not necessarily the official and ruling politics of the society - plays an irreplaceable role in the formation and growth of thought.

Findings

Thales' intellectual system includes the connection between various components from different fields, including science and philosophy, both of which contain elements of myth-thought. At the same time, the analysis of Thales' thinking shows that, on the one hand, thought in ancient Greece was not formed in a miraculous way, but in the confrontation with neighbor civilizations and cultures, as well as the existing conflicts and contradictions. In the reflections of Thales, due to the special nature of the conditions and the type of thinking, it is not a matter specific only to his point of view, but a more or less common feature of all human thoughts throughout history.

Discussion and Conclusion

Emphasizing the special conditions in the formation and development of Thales's thought does not deny the importance of his approach. Paying attention to the many watersheds of Thales's approach is, on the one hand, a sign of the curiosity and practice of one of the epoch-making thinkers, along with paying attention to the hybrid dimension of thought. One of the inevitable results of adopting such different elements in the intellectual system is the existence of parts that are incompatible with each other, which itself inspires the thinkers and intellectual currents of the era after it, each of which relies on a particular aspect of the previous thinking. Therefore "Quentin Skinner", with regard to the contexts as well as the intention that the author chooses for himself in thinking, believes that there should not be a coherent framework free of conflicts and contradictions, especially during time attributed or imposed on the thinker. A thinker, as a child of his time, engages in reflections and actions that may reveal his contradictions by looking beyond the historical and spatial distance. The important insight of the overview of Thales as a historical and specific experience may indicate a transhistorical point in the analysis of thought that the originality of thought is always based on its interactive aspect with other thoughts and not in a discrete abstraction and separated from other opinions.

Bibliography

- Aristotle (1885) *The Politics of Aristotle*, Trans. By B. Jowett, Oxford, Oxford University Press;
- Aristotle (2009) *The Nicomachean Ethics*, Trans. By David Ross, Oxford, Oxford University Press;
- Aristotle (2016) *Metaphysics*, Trans. By C. D. C. Reeve, Indianapolis, Hackett Publishing Company, Inc.
- Broad, C. D. (1925) *The Mind and its Place in Nature*, London, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.LTD;
- Cartledge, Paul (2004) *Democritus*, trans. By akbar masoumbeygi, Tehran, Agahpub [in Persian];
- Copleston, Frederick (1993) *A History of Philosophy, Vol.1: Greece and Rome*, New York, Image Book;
- Durant, Will (1943) *The Story of Philosophy*, New York, Garden City Publishing Co., INC.;
- Early Greek Philosophy; Vol. II; Beginnings and Early Ionian Thinkers, Part1* (2016), Trans. And Edi. By Andre Laks and Glenn Most, Cambridge, Harvard University Press;
- Gadamer, Hans-Georg (1998) *The Beginning of Philosophy*, Trans. By Rod Coltman, New York, Continuum;
- Ghadery, Hatam (2009) *Iran and Greece, philosophy without politics and in the context of history*, Tehran, negahemoaser[in Persian];

- Gomperz, Theodor (1996) *Greek thinkers*, vol.1, Ttrans by Mohammad Hassan Lotfi, Tehran, sherkat – e sahami –e Entesharat –e Kharazmi [in Persian];
- Gorman, Peter (1979) *Pythagoras; A Life*, London, Routledge & Kegan Paul Ltd;
- Guthrie, W.K.C. (1985) *A History of Greek Philosophy*, Vol. 1: The Earlier Presocratics and the Pythagoreans, Cambridge, Cambridge University Press;
- Guthrie, W.K.C. (1997) *The Greek Philosophers From Thales to Aristotle*, Abingdon, Routledge;
- Heidegger, Martin (1988) *The Basic Problems of Phenomenology*, Trans. By Albert Hofstadte, Bloomington, Indiana University Press;
- Herodotus (1936) *The History of Herodotus*, Vol.1, Trans. By George Rawlinson, London, J. M. Dent & Sons LTD;
- Idang, Gabriel Ema (2013) *Thales, Anaximander and Anaximenes as Pathfinders of Modern Science*, *International Journal of Philosophy*, Vol.1, No.4, PP.57-65;
- Jordan, William (1992) *Ancient Concepts of Philosophy*, London, Routledge;
- Jamadi, Siavash (2016) *The background and time of phenomenology: a study in the life and thoughts of Husserl and Heidegger*, Tehran, qoqnoos, 5th edition [in Persian];
- Khorasani (Sharaf), Sharafoddin (1971) *The first philosophers of Greece*, Tehran, Sherkat-e Sahami-e Ketabha-ye Jibi and Franklin Book Program [in Persian];
- Lloyd, G.E.R. (1970) *Early Greek Science; Thales to Aristotle*, London, Chatto & Windus Ltd;
- Mahrin, Mehrdad (1956) *Shenakht –e Haghghat az nazar –e Falasafeh –e Younan*, Bija, sherkat-e Chap Mihaan [in Persian];
- Plato (1982) *Hippias Major*, Trans. By Paul Woodruft, Oxford, Basil Bckwell;
- Plato (2015) *Theaetetus and Sophist*, Edi. By Christopher Rowe, Cambridge, Cambridge University Press;
- Popper, Karl (2002) *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, Abingdon, Routledge;
- Russell, Bertrand (1945) *The History of Western Philosophy and its Connection with Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day*, New York, Simon and Schuster;
- Shahrazuri, Shams al-Din Muhammad ibn Mahmud (1986) *Nozhato alarvah va Rozato alafrah (Tariho alhokama)*, Trans. By Maghsoudali Tabrizi, Tehran, Sherkate entesharate elmi va farhangi [in Persian];
- Shahrastānī, Abū al-Fath Muhammad ibn `Abd al-Karīm (1982) *Tozih ollmelal (trans. of Al-Milal wa al-Nihal) vol.2* Trans. By Seyedmohamadreza Jjalali Naini, Bija, sherkate sahami am; [in Persian];
- Stace. W.T. (1960) *A Critical History of Greek Philosophy*, London, MacMillan & Co LTD ;
- Stella, Aldo and Divino, Federico (2023) *The Metaphysical Turn in the History Of Thought: Anaximander and Buddhist Philosophy*, *Philosophies*, 8. 99, PP. 1-22;
- Tansey, Stephen. D. and Jackson, Nigel A. (2008) *Politics: The Basics*, Abingdon, Routledg;
- Werner, Sharl (Bita) Seyr –e Hekmat dar Younan, Trans. By Bozorg Naderzad, Tehran, Zavvarpub [in Persian];

اندیشه علمی - فلسفی تالس؛

خوانشی زمینه‌گرایانه

رضا نصیری حامد*

امیرحسین نجفی‌فرد**

چکیده

اندیشیدن فلسفی در یونان به ویژه از سوی تالس ملطی با تأمل دربارهٔ آرخبه یا ماده‌المواد عالم آغاز گردید. تفکر تالس ضمن بده‌بستان با بستر فکری یونانی، از حیث تعاملات علمی و فلسفی با تمدن‌های فرهنگی همجوار یونانی نیز حائز اهمیت بسیاری است و بازخوانی منظومه فکری وی می‌تواند دربردارندهٔ روایتی از سیر تطور اندیشه بشری در دوران کلاسیک با تأکید بر ابعاد بین‌فرهنگی باشد. در آن روزگار، شهر ملط به سبب موقعیت خاص جغرافیایی، از سویی محل گذر بازرگانان و انتقال کالاهای تجاری مختلف بود و از سوی دیگر، زمینه سفر اندیشمندانی همچون تالس را به مناطق مختلف اعم از مصر و بابل و انجام مراودات علمی فراهم می‌کرد. از این رو، سوال نوشتار حاضر آن است که تأملات تالس در توضیح عقلانی هستی و به تبع آن وجود آدمی چگونه صورتبندی شده است؟ در پاسخ، مدعی مطرح شده آن است که تالس با طرح ایدهٔ آب به عنوان مادهٔ تشکیل‌دهندهٔ عالم، درصدد توضیح ساز و کارهای تطور هستی نه با علل و عوامل بیرون از پدیده‌ها بلکه از درون خود آنها برآمده و با آنکه هنوز رگه‌هایی اسطوره‌ای در اندیشه وی وجود دارد، مسیری را برای گذار از تبیین‌های اساطیری و توضیح عقلانی پدیدارها گشوده است.

کلیدواژه‌ها: تالس ملطی، آرخبه، آب، اسطوره، متافیزیک.

* استادیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران (نویسندهٔ مسئول)،
r.nasirihamed@tabrizu.ac.ir

** دانشجوی کارشناسی علوم سیاسی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران، amirhosseinajafard37@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۳۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۱۰

۱. مقدمه

با آنکه فلسفه به مثابه گونه خاصی از اندیشیدن - با مقولات و گفتاری ویژه - به یونان باستان نسبت داده می‌شود و در این میان تالس از اهالی ملط یا میلئوس (Miletus) سردمدار نخستین تأملات فلسفی به شمار می‌آید، با این حال دقت در مباحث قبل و بعد از تالس و خوانش آنچه از وی بر جا مانده، بیان‌گر دشواری صدور حکم در خصوص وی به عنوان اندیشمندی موسس در نقطه شروع و تکوین تفکر فلسفی است. چنین ملاحظه‌ای بی‌آنکه نقش محیط فرهنگی، سیاسی و اقتصادی ایونی در برآمدن و رشد تالس و دیگر متفکران آغازگر فلسفه را نادیده انگارد، بر این مفروضه و بلکه مدعا متکی است که اندیشه همواره در تعامل و بده‌بستان با شرایط تاریخی پیش از خود و ارتباط با مسائل معاصر نُضج می‌گیرد و به تبع آنها بر آینده نیز تأثیر می‌گذارد. البته تحقیق در سرمنشأ تأثیراتی که تالس از دیگران پذیرفته به سبب فقدان آثار متقن مکتوب، با دشواری‌های متعددی مواجه است. با این حال در این نوشتار نظر به اهمیت تالس در تاریخ اندیشه فلسفی و البته علمی - ضمن توجه به آنچه معاصران و نیز اخلاف وی مخصوصاً از وجه فلسفی بیان کرده‌اند - تلاش می‌شود نسبت وی در موضوع گسست از و یا تداوم میراث پیشینیان بررسی شده و نقش زمینه‌های موثر در تکوین دیدگاه‌های علمی و فلسفی وی به شکلی توأمان و در ارتباط با یکدیگر توضیح داده شود. چنین توضیحی به سبب دشواری مذکور، نمی‌تواند مدعی ارائه تبیینی علی و از نوع اثبات یا رد فرضیه خاصی باشد؛ برعکس آنچه در اینجا موضوعیت دارد، توضیح همانندی دغدغه‌های تالس با جریانات فکری پیش از خود است تا بتواند تا حدودی میزان تأثیر و تأثر تالس از منظومه‌های فکری پیشین و البته راهگشایی آن برای آینده را نشان دهد. می‌توان مدعای قابل تأمل در این خوانش را این گونه توضیح داد که تالس با وجود آنکه به عنوان موسس فلسفه مشهور است، خود از سویی تحت تأثیر تفکر اسطوره‌ای پیش از خود بوده و بنابراین گسست وی از اسطوره‌اندیشی را باید با نوعی تساهل مطرح نمود؛ افزون بر آن، تالس در رویکرد بدیع خویش به طبیعت و سعی در توضیح آن، بسیار متأثر از تمدن‌های غیر یونانی از جمله بابلی و مصری بوده است. آنچه بعد و فراتر از مطالعه فوق درباره تالس مهم و قابل ذکر است آنکه نه فقط اندیشه تالس بلکه به یک معنا و با تساهل می‌توان کلیت اندیشه بشری در طول تاریخ را آمیخته با وجوه متفاوت و حتی متعارضی برشمرد که منظومه‌ای متنوع و متکثر از سرمنشأهای مختلف اندیشه‌ورزانه را شکل می‌دهد. چنین تنوع و بلکه تعارضی در مبادی منظومه‌های فکری نه فقط در زمانه تأسیس فلسفه از سوی تالس بلکه کمابیش در همه دوران تفکر بشری صادق است برای نمونه

اندیشمندانی از نحله انتقادی همچون «آدورنو» و «هورکهایمر» برآنند که به اوج رسیدن عقلانیت در تفکر بشری با نوعی اسطوره‌اندیشی و آنچه ایشان در قالب مفهوم «دیالکتیک روشنگری» بیان کرده‌اند، همراه بوده است. گذشته از آن با بصیرتی فراگرفته از نظام فکری تالس و برخلاف آنچه گاه به ذهن متبادر می‌شود که فلسفه معرفتی استعلایی، با بیانی انتزاعی است، باید گفت فلسفیدن در ارتباطی وثیق با ساحت‌های دیگر انسانی از جمله علم به معنای تحقیقات تجربی و انضمامی انسان قرار دارد که وجوهی از این ارتباط، در طلیعه تکوین دانش فلسفی قابل رصد کردن است. در کنار وجوه مذکور، گمانه‌زنی‌های دیگری را نیز می‌توان به تبع آرای تالس بیان نمود که از باب اشارتی بدانها ذکر دو نکته دیگر هم حائز اهمیت تواند بود یکی زمینه‌مندی و تاریخمندی اندیشه - که نه فقط عامل موثر بلکه ظاهراً باید به عنوان شرط امکان اندیشه‌ورزی فلسفی برشمرده شود - و دیگری به تبع این عامل، کنش و واکنش تفکر در ارتباط با محیط پیرامون است که در این خصوص کلیت آنچه به عنوان سیاست و به بیان بهتر امر سیاسی (the political) به معنای قدرت در بطن مناسبات انسانی - نه لزوماً سیاست رسمی و حاکم بر جامعه - مشخص می‌گردد، نقشی بی‌بدیل در شکل‌گیری و رشد اندیشه ایفا می‌کند. البته چنین ارتباط و نسبتی به طور دقیق می‌تواند در قالب رویکردهای مختلفی از قبیل تحلیل گفتمان و یا دیرینه‌شناسی و تبارشناسی نشان داده شود. آنچه در این نوشتار مورد تأکید بوده، تنها از باب نشان دادن پیوند معنادار بین اندیشه‌ورزی با شرایط انضمامی زندگی انسانی است که قدرت به معنای عام آن در فراهم شدن مجموعه امکانات و ظرفیت‌های تفکر را دربرمی‌گیرد.

۲. سپیده‌دم اندیشه‌ورزی

با آنکه برای اندیشیدن بشری سرآغاز خاصی نمی‌توان تعیین کرد، آنچه در شکل خاصی از تأمل موسوم به فلسفه ظهور یافته و حداقل ثبت و ضبط گردیده، به یونان باستان مربوط است. هر اندیشه‌ای در بستر خاصی مجال ظهور می‌یابد که اندیشه یونانی نیز از این قاعده مستثنی نبوده و در تعامل با شرایط خاص تاریخ خود و از جمله تبدلات مختلف اقتصادی و اجتماعی و نیز علمی با تمدن‌های پیرامون خود شکل گرفته است. یکی از وجوه بارز این مقطع از تاریخ اندیشه، پیوند وثیق آن با مدینه و شهر (polis) است. در اینجا است که فلسفه و سیاست به‌رغم فاصله‌ای که در بدو امر تصور می‌شود از یکدیگر داشته باشند، قرابت می‌یابند؛ کما اینکه بعد از آن نیز در طول تاریخ، سیاست هیچ‌گاه از تأملات فلسفی به دور نبوده و لذا «برنارد کریک»

(Bernard Crick)، سیاست را شیوه حکومت‌ورزی بر جوامع بر اساس بحث آزاد (free discussion) و بدون استفاده از خشونت ناروا و غیرموجه (undue violence) تعریف کرده است (Tansey and Jackson, 2008:4). در واقع یکی از عوامل موثر در تدوین فلسفه، پدیدارشدن گفتار عمومی درباره سیاست بوده است. با آنکه گستره سیاست در بُعد شهروندان رسمی، همگان را دربرنمی‌گرفت و به عبارتی تمام انسان‌ها امکان مشارکت در آن را نداشتند، ولی سیاست به معنای امر عمومی مربوط به سرنوشت جمعی، جزو مهم‌ترین موضوعاتی بود که فلسفه‌ورزی درباره آن را الزامی می‌کرد. اینجاست که می‌توان اذعان کرد سیاست در معنایی موسع و البته خاص، از حیث آنکه زمینه هم‌افزایی تجارب جمعی حول مفهوم قدرت را سامان می‌بخشد، نقشی بی‌بدیل در برساختن شاکله معرفت آدمی در طول تاریخ دارد. نخستین بارقه‌های اندیشیدن انسان در خصوص هستی، خویشتن و طبیعت، در قالب اسطوره شکل گرفته و پس از آن با تغییراتی بطئی و زمانمند به اندیشیدنی واقع‌گرایانه‌تر سوق یافته که با تسامح می‌توان آن را «علمی» نام نهاد. تالس ملطی در زمره اندیشمندان و بنابه قول مشهور در سلسله کسانی قرار دارد که در این روند انتقالی آرای مهمی ارائه کرده است و از این رو، او را بر اساس قول مشهور و تقریباً مورد اجماع، نخستین فیلسوف برشمرده‌اند. به یک معنا، فلسفه در میانه علم (science) و الهیات (theology) قرار دارد؛ از سویی همانند الهیات دربردارنده تأملاتی درباره موضوعاتی است که دانش قطعی درباره آنها قابل تحقق نیست و در عین حال، همچون علم به جای منابع اقتدار خاصی از قبیل وحی و یا سنت، به عقل متوسل می‌گردد. بنابراین هر گونه آگاهی قطعی به علم تعلق دارد و هر آن شکل از امور جزمی که فراتر از چنین فهم قطعی باشد، متعلق به الهیات است. به این ترتیب، بین علم و فلسفه منزلگاهی لامکان (No Man's Land) وجود دارد که همان فلسفه است (Russell, 1945: xiii). به واقع سوالات و مسائلی وجود دارند که نه علم را یارای پاسخ‌دهی متقن بدانهاست و نه الهیات حداقل در همه زمان‌ها قادر به ارائه جوابی در خور برای آنها تواند بود. به واقع با آنکه گاهی پاسخ‌های الهی‌دانان در مقاطعی یقین‌آور می‌نماید، در گذر زمان دیگر رضایت‌بخش نبوده و اقناعی نمی‌آفریند. فلسفه اگر هم نتواند برای چنین مسائلی پاسخ کامل و قانع‌کننده‌ای ارائه کند، حداقل آنها را مورد پژوهش قرار می‌دهد.

اهمیت تالس در آن است که در وضعیت زمانی و البته معرفتی خاصی واقع شده بود. نه فقط متفکران غربی و آنهایی که البته گاهی با اغراق در خصوص آنچه معجزه یونانی نامیده شده به تأمل پرداخته‌اند، در فرهنگ‌های دیگر از جمله اسلامی نیز به تقدّم تالس در

اندیشه علمی - فلسفی تالس؛ ... (رضا نصیری حامد و امیرحسین نجفی فرد) ۱۷۵

اندیشه‌ورزی فلسفی تصریح شده است. برای نمونه شهرستانی با تفسیر خاصی از تالس بر آن است که

او اول کسی است که در ملطیه به فلسفه مشغول شد. گفت: عالم را پدیدآورنده‌ای هست صفت کمال او را عقول درک نتوانند کرد از حیث هویت او؛ بلکه شعاع ادراک بر سرپرده جلال او نتواند افتاد مگر از حیثیت آثار و مظاهر او. مقدسی است که به اسم نتوان شناخت، به هویت چگونه شناخته شود؟ مگر از راه ایجاد مصنوعات و هستی بخشیدن مکنونات؛ پس حوصله دانش ما استعداد دریافت اسماء حسناى او [را] از جهت ذات مقدس او ندارد؛ بلکه آن را نیز از جهت ذات خود توانیم شناخت (شهرستانی، ۱۳۶۱: ۹۰).

وی پس از توصیف خاصی از دیدگاه تالس از جمله نسبت دادن باور به خدای آفریننده یا خالق - که به ویژه با نظر غالب یونانیان در خصوص اعتقاد به خداوند صانع عجیب به نظر می‌رسد - به دیدگاه تالس درباره پدیدآمدن همه چیز از آب اشاره کرده و نظر وی را این گونه شرح می‌دهد که

مُبدع اول (یعنی اول مخلوقات) آب است زیرا که قابل همه صورت‌ها هست و از آب ابداع فرمود (یعنی پیدا کرد آفریننده کاینات) جمیع جواهر از آسمان و زمین و آنچه در آسمان و زمین است و آب علت و سبب هر موجودی و هر مرکبی [از عنصر جسمانی] باشد (همان: ۹۲-۹۳).

شهرزوری نیز درباره تالس نوشته: «اول کسی که از او... حکمت ظاهر گشت و مشهور شد به آن علی اختلاف الاقوال، تالیس ملطی [۵۶۲-۶۴۰ پ م] بود از حکمای ملطیه و اول در مصر بود بعد از آن به ملطیه آمد». وی آن گاه در بیان اندیشه تالس بر آن است که او گفته «به درستی که اول چیزی که خدای تعالی آفرید، آب بود و جمیع کاینات به آب راجع می‌شوند. گمان برده بود که جمیع اشیاء از رطوبت پیدا شده است». شهرزوری سپس با استنادی از شاعری به نام «اومیرس»، منظور تالس را از اینکه مخلوق اول آب است چنین بیان می‌کند که

مبدأ اول مرکبات جسمانی آب است نه مبدأ اول در موجودات علوی؛ لیکن اعتقاد نموده که عنصر اول قبول‌کننده همه صورت‌هاست یعنی همه صورت‌ها از آن برآید؛ خواست که اثبات مثل آن در عالم جسمانی که قبول همه شکل‌ها می‌نموده باشد، بکند و هیچ یک را از عناصر برین صفت نیافت مگر آب را پس گردانید او را مبدأ اول در مرکبات و پیدا شد از آن اجسام سماوی و ارضی و این موافق آن چیز است که در توریس و بعضی از شرایع مذکور است و تالیس حکمت را فراگرفته از مشکات نبوت و آنچه اثبات کرده است در

عنصر اول که چشمه صورت‌هاست شباهت تمامی دارد به لوح محفوظ گویا که مرادش اوست و بنا بر قول دویم که مبدأ مرکبات آب است مناسبت کلی دارد به آبی که عرش بر آن است (شهرزوری، ۱۳۶۵: ۱۵-۱۶).

چنین فرازهایی البته که قابل تأمل بوده و از حیث تفسیر خاص متفکران اسلامی حداقل با عنایت به منابع محدودی که در خصوص تالس وجود دارد، قابل مناقشه نیز به نظر می‌رسند با این حال وجه ممیزه آنها در تصدیق جایگاه تالس و در عین حال قابل اعتنا بودن نظر وی در خصوص منشأ تکوین عالم است.

بر اساس گزارش‌های منقول از دوران نزدیک به حیات تالس و نیز مفسران اندیشه یونانی، تالس تأملاتی در حوزه‌های مختلفی داشته که بعدها با عنوان علم و فلسفه از یکدیگر متمایز شدند ولی حداقل در روزگار کهن به ویژه زمانه موسوم به پیشاسقراطیان که نخستین بارقه‌های اندیشیدن مستقل فارغ از اسطوره و الهیات شکل گرفت، چندان شناخته شده نبودند. تالس در خلال سفرهای زیادش، به فعالیت‌های علمی متعددی نیز اهتمام می‌ورزید. وی «روش خام مسأحی مصریان را که بر حل مسائل جزئی مبتنی بود به مقام علم جغرافی متکی بر قواعد کلی ترقی داد» (گمپرتس، ۱۳۷۵: ۶۶)؛ ظاهراً تجاربی از این قبیل موجب گردید آن گونه که در روایت‌های آریستوفانس و هرودوت بیان شده، تالس بتواند با محاسباتش با ساختن پُلّی، به عبور کرئسوس یا کروئسیوس (Croesus) و ارتش وی از رودخانه هالیس (Halys) در خلال جنگ مدد رساند (Stace, 1960:21; Early Greek Philosophy ..., 2016:206 and 215). همچنین وی کسوف رخ داده به سال ۵۸۵ پ.م. در جنگ میان آلیاتس فرمانروای کشور لیدیا و کیاکسارس یا سیاکسار و یا به بیانی هوخشترا پادشاه ماد را پیش‌بینی کرد که این پیش‌بینی متأثر از بابلی‌ها بود. همچنین تالس ریاضی‌دانی بزرگ و دوست و استاد فیثاغورت بود که تالس همواره او را تشویق می‌کرد برای آموختن هندسه به مصر سفر کند.

مهم‌ترین ایده تالس هم از نظر علمی و هم تأثیراتش بر آرای فلسفی، طرح آب به مثابه ماده‌المواد و عنصر اولیه (arxe/arche) تکوین عالم و نیز شناور و سیال بودن زمین بر روی آب است. به بیان ارسطو، شاید علت چنین حکمی از سوی تالس آن بود که ملاحظه کرد بنیان تغذیه همه چیز از رطوبت (moist) است (Aristotle, 2016:7). یکی از مهم‌ترین تأثیرات فلسفی دیدگاه مذکور، طرح پیوستگی و ارتباط وحدت و کثرت (the One at all) است. به عبارتی دیگر، در تأملات تالس ذهن با فراتر رفتن از امور محسوس و انتزاعی به درجه‌ای از انتزاع (abstraction) رسیده و مراحل اولیه آنچه می‌توان سیر از ادراک به مفاهیم (percepts to concepts)

برشمرد، با پرسش از منشأ (genesis) اشیاء شکل گرفته است. چنانکه اشاره شد، تفکیک کاملی در آن روزگار بین ساحت‌های گوناگونی از قبیل علم و فلسفه وجود نداشت و لذا با آنکه تالس در باب آرخه یا ماده اولیه تکوین جهان نظر داده بود، آن را ذیل دیدگاه کلان‌تری طرح می‌نمود که بر اساس آن ذرات عالم همگی دارای روح و جان تلقی می‌شوند. آن گونه که ارسطو در مباحث خویش در باب نفس بیان کرده، تالس جان، روان و یا آنچه را که شاید بتوان روح نامید، محرک پدیدارها برشمرده و از این رو، معتقد بوده سنگ مغناطیس و آهن‌ربا (magnet) به سبب دارا بودن روح می‌تواند آهن را حرکت دهد. به همین دلیل سخن مهم تالس مبنی بر اینکه همه چیز مملو از خدایان است (Everything is full of gods)، معنادار می‌شود؛ موضوعی که به تفسیر ارسطو بر درآمیختگی روح یا نفس با همه چیز (soul is mingled in the whole) دلالت دارد (Guthrie, 1997: 51؛ خراسانی، ۱۳۵۰: ۱۲۹-۱۳۰). چنین تلقی خاصی از تحلیل اجزای عالم، نشانه‌ای از بقایای دیدگاه اسطوره‌شناسانه‌ای است که تقریباً همه موجودات و اشیاء جهان را حداقل تا اندازه‌ای جاندار (animate) دانسته و بین روح و ماده جدایی قابل نبوده است (Guthrie, 1985: 1-6). این بینش را می‌توان بقایای نوعی جاندارپنداری و زنده‌انگاشتن ابتدایی (primitive animism) دانست که ضمن طرح وحدت در عین تفاوت (Unity in Difference)، امور عالم را صور در حال تطور یک عنصر اولیه و غایی (things as varying forms of one primary and ultimate element) می‌داند. گاهی این باور به روح جهانی (World-soul) با خدای صانع افلاطونی (Platonic Demiurge) همسانی‌های قابل توجهی نشان می‌دهد و قرابت معنایی آنها در خور تأمل است (Copleston, 1993: 23-24). چنین دیدگاهی در مرز بین اسطوره و الهیات به مباحث مختلف و تفسیرهای متعددی دامن زده است از جمله در جهان اسلام و در متن آموزه‌های دینی، برخی با عنوان کردن تعبیری از قبیل «ابوالحکماء» و «ابوالفلاسفه» برای تالس، نظر وی درباره اینکه همه چیز پُر از خدایان است را چنین تفسیر کرده‌اند که وی «بی‌آنکه خود بداند، به یک نوع وحدت وجود خاصی معتقد بود»؛ این در حالی است که برخی دیگر بر آنند تالس «با اینکه می‌گوید همه چیز پُر از خداست، به خدایان اعتقاد نداشت و هیچ لازم نمی‌دید برای جهان خالق یا خالق‌هایی فرض کند» (مهرین، ۱۳۳۵: ۴). در واقع باور تالس به دیدگاه همه‌روانی یا همه‌روحي (panpsychism) که بر طبق آن هر چیزی دارای نفس یا روح جان‌بخشی است، با دیدگاه همه‌خدایی (pantheism) که معتقد است هر چیز فقط به وسیله روح یا نفس واحد و استعلایی فراتر از آنها و به عبارتی خدا جاندار می‌شود، فرق دارد. این موضوع را اگر با دیدگاه کثرت‌گرا و در عین حال فردگرایانه (pluralistic and individualistic) تفکر هلنی مرتبط بدانیم،

لزوماً با تفکر وحدت‌گرایانه یا یکتاپرستانه (monist or monotheistic) نسبتی نخواهد داشت. به هر حال جاندارپنداری جهان بر دیدگاه کسانی مثل فیثاغورث و نگاه عرفانی به جهان (mystical view of the cosmos) موثر بوده است؛ دیدگاهی که احتمالاً منشأ آن در اعتقاد مصری‌ها به جاودانگی روح و اینکه ایشان روان یا نفس را نخستین خود-محرک (primal self-mover) برمی‌شمردند، ریشه دارد (Gorman, 1979:35-36).

اعتقاد به گسست ولو نسبی تالس از مبانی تفکر پیشین، به معنای انفکاک مطلق از اندیشه رایج نباید تفسیر شود برای همین هم ارسطو درباره حکمایی از جمله تالس بر آن است که ایشان صرفاً واجد خرد عملی (practical wisdom) نبوده؛ بلکه از خرد فلسفی یا حکمت نظری (philosophic) نیز برخوردار بوده‌اند زیرا در خصوص امور فوق‌العاده (remarkable)، پسندیده (admirable)، دشوار (difficult) و الهی (divine) آشنایی داشتند ولو سودی برای آنها نداشت (Aristotle, 2009:108). هر چند که البته معلّم اول می‌نویسد تالس به‌رغم سرزنش دیگران با به کار بستن عقل معاش خویش توانست در امور دنیوی و مادی نیز موفقیت شایان توجهی کسب کند (Aristotle, 1885:21). در روایتی دیگر، گفته شده تالس در زمانی که مشغول تماشای ستارگان در آسمان بود، در چاهی سقوط کرد و مردم گفتند وی چنان مشتاق آگاهی درباره آسمان‌هاست که از آنچه پیش رو و جلوی پای وی قرار دارد، غافل است. این در حالی است که طرفداران تالس این مسئله را طبیعی می‌دانستند چرا که معتقد بودند دلمشغولی اصلی وی، تأمل در هستی انسان بوده است (Plato, 2015:45). اگر چنین حکایات متفاوتی صحت داشته باشد و صرفاً برساخته روایت‌های تعلیمی فلاسفه بزرگی از قبیل افلاطون و ارسطو نباشد، حاکی از وجوه متفاوت و حتی متعارض تالس است که قضاوت درباره همه وجوه شخصیت او را دشوار می‌سازد.

موضوع مهم دیگری که در بررسی شخصیت تالس حائز اهمیت بوده و همانند مباحث قبلی محل مناقشه‌های متعددی واقع شده، نسبت این حکیم یونانی و دیگر افراد همانند وی مشهور به حکمای سبعة (the Seven Sages)، با کنش‌گری سیاسی بوده است. وی چنانکه به اجمال نقل شد، بر اساس منطق عملکرد فنی و علمی، در برخی وقایع عمومی جامعه‌اش مشارکت داشته و حتی گاه نقش‌آفرینی موثری ایفا نموده است. با این حال سوال کانونی آن است که وی تا چه میزان به طور مستقیم در این باب اندیشه‌ورزی و کنش داشته است. از سویی، در روایتی از سقراط به نقل از همپرسه‌های افلاطون گفته می‌شود که افراد خردمندی همانند تالس از ورود در امور دولتی (affairs of state) اجتناب می‌کردند (Plato, 1982:1) که شاید منظور اجتناب از ورود مستقیم به این ساحت باشد. با این حال اگر هم نسبت وثیقی و متقنی بین آرای تالس با مشی

سیاسی وی نتوان یافت، نمی‌توان او را به بی‌تفاوتی در اوضاع و احوال زمانه‌اش متهم ساخت. بر طبق گزارش‌های تاریخی، وی پیشنهاد کرده بود که مجلسی مشورتی برای امور سیاسی در شهر تئوس (Teos) در مرکز ایونیا تأسیس شود و شهرهای دیگر به شکلی مستقل، تابعی از این مرکز باشند (Herodotus, 1936:86-87). اقدام دیگر وی آن بود که وقتی کروئوس پادشاه لیدی سفیری نزد مردم ملط فرستاد و پیشنهاد اتحاد جنگی نمود، تالس ایشان را مانع شد و همین امر موجب نجات میلتوس پس از پیروزی کوروش شد (ر.ک. خراسانی، ۱۳۵۰: ۱۲۳-۱۲۷).

۳. زمینه‌مندی تأثیر و تأثر تأملات تالس

هر اندیشه‌ای متأثر از اوضاع و احوال تاریخی بوده و در تعامل با شرایط عینی و فکری قبل از خود شکل می‌گیرد. فلسفه در قرن ششم پیش از میلاد مخصوصاً در ملط، از دولت‌شهری با موقعیت عالی جغرافیای اقتصادی ظهور کرد و بزرگانی همچون تالس، آناکسیمندر و آناکسیمنس در پی پاسخ بدین سوال برآمدند که جهان از چه خلق شده است (Jordan, 1992:10). به طور مشخص شهر میلتوس یکی از شهرهای ایونی یونان در ساحل غربی آسیای صغیر موقعیت تجاری و اقتصادی مناسبی داشت و شهری ثروتمند بود. این شهر با حاکمیت اشراف، دارای شهروندان و سردمدارانی مرفه، با زندگی تجملاتی همراه با نگاهی انسان‌گرایانه بود. به یک معنا رفاه مادی ایشان خود از جمله سبب‌های توجه‌شان به وضعیت انضمامی و عینی انسان بود؛ این موضوع را برای نمونه می‌توان در شعری از میمنرموس (Mimnermus) دید که اواخر سده هفتم قبل از میلاد سروده بود؛ شعری با این مضمون که حتی اگر خدایانی وجود می‌داشتند، باید بسی عاقل‌تر از آن می‌بودند که دغدغه‌شان مسائل انسانی باشد. وی تصریح داشت که به هر حال ما از خدایان و خیر و شرشان آگاهی نداریم (Guthrie, 1985:29-30). با این حال کنار نهادن توسل به اراده خدایان برای تبیین امور عالم، لزوماً به معنای خداناباوری نیست. در گفتارهای منتسب به تالس آمده زیباترین امر، خداست که تولدی نداشته و زیباترین چیز، جهان است که خداوند آن را آفریده است^۱ (Early Greek Philosophy..., 2016:225). به این ترتیب روند انتقالی و گذار در اندیشه‌ورزی تالس نسبتی وثیق با منطق زمانه وی دارد و آن گونه که هایدگر نیز توضیح داده، اصلاً زمانمندی (temporality) شرط امکان استعلاء (possibility of transcendence) و نیز شرط لازم برای التفات (intentionality) آدمی به هستی است. همین وجه استعلایی برای انسان و یا به تعبیر هایدگر دازاین، از آنجا ناشی می‌شود که هستی دازاین برای وی مسئله می‌گردد و آدمی درصدد جستجوی فهم معنای هستی و وجود برمی‌آید هرچند به

باور هایدگر، مسیر فلسفه عملاً معطوف به «موجود» (being) گردیده و برای نمونه در نزد تالس وجود با موجودی همچون آب تعریف شده است (Heidegger, 1988: 318-319). بنابراین توجه به موجود جای اندیشیدن به وجود را گرفته چنانچه

فوزیس به نزد یونانیان باستان نیروی نام نهادن بر موجودات را در وجود و نه در موجودیت آنها به ظهور درمی‌آورد. در قرون وسطی این نیرو در فوزیس خاموش می‌شود و فوزیس به ناتورا (natura) یعنی قلمرو موجوداتی که می‌آیند و می‌میرند، تبدیل می‌شود (جمادی، ۱۳۹۵: ۶۸۵).

به سخنی دیگر فوزیس در یک تطور معنایی تنها به امور مادی تقلیل یافت. این در حالی است که آب در نزد تالس دلالتی بیش از ماده طبیعی صرف داشته و به بیان صریح وی، سرشار از خدایان قلمداد می‌شد.

باور تالس به آب در مقام ماده تکوین‌بخش هستی، در حماسه آفرینش بابلیان مسبوق به سابقه بوده و البته مراودات با مصر و محاط بودن محل سکونت تالس در آب نیز بدون تأثیر نبوده است (خراسانی، ۱۳۵۰: ۱۲۸-۱۲۹). البته که به‌رغم چنین تأثیری از محیط پیرامون، دولت‌شهرهای (City-State) یونان و از جمله ملط بنا به وضعیت خاصی که داشتند، فرصت مساعدی برای واکاوی در آنچه منشأ هستی دانسته می‌شد را فراهم آوردند. به عبارتی دیگر، هرچند آدمی پیوسته در جستجوی عامل وحدت بخشی در ورای کثرت‌های هستی است، اما موقعیت فکری و سیاسی و نیز تساهلی که زمینه را برای اندیشیدن ژرف در مسائل انسانی فراهم می‌آورد، موهبتی کمابیش مختص یونانیان بود که پیش از این نیز به اجمال در باب آن با عنوان نسبت امر سیاسی و اندیشه‌ورزی اشاراتی بیان شد. ویژگی بارز چنین مقطعی در تاریخ یونان، فاصله گرفتن از بنیان‌های ماورایی اندیشه اسطوره‌ای و حرکت در مسیر عقل‌گرایانه این جهانی است؛ اندیشه‌ای که مناسبات عالم را بدون توسل به عواملی خارج از روابط قابل فهم در این جهان توضیح می‌دهد. به واقع اگر تا قبل از آن، امور عالم و از جمله سیر تغییرات در اشیاء با نسبت دادن به اراده خدایان و موجودات فراطبیعی توجیه می‌شد، تالس راهی برگشود که بتوان هستی را به شکل فی‌نفسه و یا به تعبیری دیگر، درون‌ماندگار و بدون ارجاع به عاملی بیرون از آن توضیح داد. نکته قابل توجه آنکه چنین تحولی همواره به اشکال مختلفی در طول تاریخ تکرار شده است؛ برای مثال در دوران بعدتر افلاطون که از قضا متأثر از بینش پیشاسقراطیان بود، تلاش نمود ساز و کار تطورات هستی را بر مبنای عالم مُثُل بیان کند و این در حالی است که بعدها شاگردش ارسطو با به رسمیت شناختن هستی و قوانین آن، امور

هستی را بر اساس علل اربعه و تطور از ماده اولیه طبق مکانیسم‌های این جهانی تبیین نمود. بر اساس آنچه بیان شد، می‌توان کوشش تالس را در حکم مرحله‌ای فیمابین نگرش اسطوره‌ای و دیدگاه علم‌محورانه‌ای که تبیینی مکانیکی از جهان ارائه می‌دهد، برشمرد و از همین رو تفکر وی از سویی همچنان روح‌باوری ذرات عالم را باور دارد و از سوی دیگر سودای تحلیل بر اساس فعل و انفعالات طبیعی را در سر می‌پروراند.

البته نباید دچار افراط و تفریط شد بدین معنا که روا نیست در اثر ملاحظه اینکه اندیشمندان ایونی از جمله تالس از ماده اولیه جهان سوال می‌کردند، آنها را در زمره مادی‌گرایان (materialists) تلقی کنیم چون مادی‌گرایی در دوران جدید درباره وصف دیدگاهی استفاده می‌شود که بین ماده و روح تمایز قائل بوده و هر نوع سرمنشأ بودگی و ایجادکنندگی (originating power) امر روحی و معنوی (the spiritual) را منکر شود. در حالی که تالس اصولاً به دوگانگی ماده و روح عقیده نداشت و معتقد بود ماده در حالی که تنها و یگانه سرچشمه کل وجود و هستی پنداشته می‌شود، دارای روح و یا حیات نیز هست (Guthrie, 1997: 52). بدین ترتیب، آب در نزد تالس چیزی غیر از ماده صرف است (Gadamer, 1998: 65). بنابراین نه فقط در خصوص تالس بلکه حتی کسانی همچون دموکریتوس که خواهان فهم طبیعت (Physis) بودند و به‌رغم آنکه بر اساس تصدیق عقل باور داشتند که «فقط اتم‌ها و خلاء وجود دارند»، باز اطلاق تعبیر ماتریالیست یا ماده‌گرا به وی خالی از مناقشه نیست چرا که امثال دموکریتوس راه ادراک و فهم را «در آمیزه خردمندان‌های از خرد فکری و تجربه حسی» می‌دانستند و اصلاً در یونان باستان برخلاف دوگانه‌انگاری ذهن و ماده در اندیشه دکارت، درهم‌تنیدگی وثیقی بین این دو مقوله وجود داشت تا جایی که آنها واژه پسوکه (Psukhe) را که جان یا روح (Soul) یا ذهن (Mind) ترجمه می‌شود، به مثابه امری در نظر می‌گرفتند که اگر هم دارای بنیاد مادی کاملی تلقی نشود، از جزء و مولفه (component) مادی مهمی برخوردار است (ر.ک. کارتلج، ۱۳۸۳: ۲۷-۳۳).

تحلیل زمینه‌گرایانه در باب شکل‌گیری و بسط یک نظام فکری با آنکه بصیرت‌هایی در خصوص نحوه تدوین شاکله آن ارائه می‌کند، ناخودآگاه ممکن است این سوال را نیز به ذهن متبادر سازد که بر فرض پذیرش تأثیر از سوی یک دیدگاه بر دیگران، چرا صاحبان اندیشه پیشین نتوانسته بودند به چنین موقعیتی در اندیشه‌ورزی دست یابند. به بیان دیگر، یکی از سوالاتی که با فرض تأثیرپذیری یونانیان از تمدن‌های همجوارشان طرح می‌گردد آن است که گذشته از انباشت تجربه علمی و نیز احتمال از بین رفتن و یا عدم انتقال صحیح آثار ایشان به

آیندگان، چه عامل مهم دیگری می‌تواند توضیح دهنده ابتکارات حکمای یونانی و نیز عدم توانایی تمدن‌های پیشین در نیل به دستاوردهایی همانند ایشان باشد. در اینجا نیز اگر از مفروضه پیشین یعنی نقش زمینه و به طور مشخص مجموعه مناسبات قدرتی که ذیل عنوان امر سیاسی از آنها یاد کردیم، مدد بگیریم باید به این نکته اشاره کنیم که شاید یکی از مهم‌ترین تفاوت‌های یونانیان با اسلاف خود و تمدن‌هایی از قبیل کلدانی‌ها و مصریان، در آن باشد که ایشان در تمدن‌های مجاور دارای «طبقه سامان‌یافته‌ای از عالمان دین» اعم از کاهنان و نظام روحانیون رسمی بودند و این در حالی است که در یونان چنین مانعی، که در عین ایجاد امکاناتی برای توسعه علم و معرفت، مستعداً تحجر نیز هست، وجود نداشت. در نتیجه، توضیح مادی عالم و مناسبات آن از اراده تعیین‌کننده خدایان رها می‌گردید و به جای آن تطورات ماده محور تحلیل قرار می‌گرفت (گمپرتس، ۱۳۷۵: ۶۲-۶۴). همه اینها در یونان زمینه‌ساز ظهور عقل مستقل از دین و به ویژه نهادهای رسمی و متولیان دینی (Priesthoods)، که معمولاً انحصار تفکر را در تمدن‌های مختلف در اختیار خویش می‌گرفتند و لذا به سبب تفوق محافظه‌کاری دینی، امکان اندیشه‌پردازی مستقل عقلی را دشوار می‌ساختند، شده بود. شاید آن گونه که «برتراند راسل» بیان کرده چنین اعتقادی در نزد مصریان به عقاید خاص ایشان درباره روح ربط داشته باشد و از آن نشئت گرفته باشد؛ از جمله باور به اینکه روح بدین جهان بازمی‌گردد که ساخت اهرام نیز در راستای آن بوده است. در مقابل، تمدن بابلی بیش از سعادت و رستگاری (happiness) اخروی، به کامروایی و رفاه (prosperity) این دنیایی می‌اندیشید و لذا دانش‌هایی از قبیل ستاره‌شناسی و نجوم و به تبع آن پیش‌بینی کسوف و خسوف در بابل رونق گرفته بود که تالس نیز از ایشان تأثیر پذیرفت. البته از منظری دیگر، اینکه گاه در پاسخ بدین سوال که چرا در یونان نظام فکری و عقیدتی همچون ادیان شرقی شکل نگرفت، از عدم وجود طبقه‌ای از روحانیت رسمی سخن می‌گویند، نوعی گرفتن معلول به جای علت است چرا که روحانیون رسمی در جوامع بیش از آنکه موسس احکام جزمی باشند، از احکام مذکور محافظت می‌کنند. ادیان شرقی نیز در بدو امر فاقد نظامی از روحانیت رسمی بودند اما با ایجاد باورهای جزمی ضرورت چنین قشری نیز پدیدار شد. بنابراین آنچه یونانی‌ها را رهایی بخشید، نه وجود یا عدم وجود این قشر بلکه وجود نظامی از مکاتب علمی بود (Russell, 1945: 4 and 23).

بر طبق آنچه مورد اشاره قرار گرفت، تالس با فاصله گرفتن از منطق اتکا به بازگویی مکرر اساطیر الهی (divine myths)، اهتمام بیشتری به تجربه و شواهد (experience and evidence) علمی نشان داد (Gadamer, 1998: 16). چنین روایتی اندکی بعد از روزگار تالس، از جانب ارسطو

نیز بدین شکل مورد تصریح واقع شد که تالس بر اساس مشاهده (observation) به نتایج علمی خاصی رسیده بود و از جمله برآمدن همه چیز از آب را خاطر نشان ساخته بود (Copleston, 1993:22). فارغ از درست و غلط بودن این پاسخ، تلاش تالس مورد تمجید همگان در تاریخ فلسفه بوده است اما منطق توضیح دیدگاه وی همواره یکسان نبوده تا جایی که مثلاً پوپر در تفسیری متفاوت از توضیح ارسطویی در شیوه استنباط تالس - و برخلاف اسطوره فرانسیس بیکن مبنی بر اینکه علم از طریق مشاهده آغاز شده و بعد به تدریج به سمت تکوین نظریه پیش می‌رود - معتقد است رشد علم بر اساس برخی پیش‌بینی‌های (anticipations) شگفت‌انگیز محقق گردیده است و از این رو نظر تالس نیز بیش از آنکه بر مبنای مشاهده تدوین یافته باشد، با دغدغه وی برای توضیح تعلیق و سیالیت زمین (suspension of the earth) و نیز زلزله با حدس و گمان (conjecture) صورت گرفته و حدس وی در این خصوص بر هیچ مشاهده‌ای مبتنی نبوده است. وی بر مبنای حدس و گمان بدین وادی گام نهاده هرچند که نمی‌توان منکر ارزش کار وی شد زیرا با روش خاص خود به گونه‌ای قابل توجه توانست رانش اقلیمی (continental drift) را پیش‌بینی کند (Popper, 2002:185). این نظر پوپر نه فقط درباره نظریه تالس بلکه درباره تمامی گزاره‌های علمی صادر شده و او بر این باور است که در کل رشد و توسعه علم بر گمان‌ها و حدس‌ها مبتنی است. بر اساس چنین توضیحی، دیگر نمی‌توان به ضرورت‌های علمی اعتقاد داشت؛ علم بیش از هر چیز بر اساس اتفاقاتی پیش‌بینی‌ناپذیر و بر اساس نوعی آزمایش و خطا و البته گمانه‌زنی به پیش می‌رود. اگر این نوع از توجیه علمی را که پوپر طرح نموده در کنار مولفه‌های فرهنگی و دینی مذکور یعنی وجود تساهل و فقدان جزمیت ناشی از دستگاه روحانیت رسمی قرار دهیم، می‌توان عامل اصلی ایجاد بنیان‌های علمی و فلسفی در یونان به ویژه از سوی تالس را وجود نوعی از سنت بحث انتقادی دانست (Popper, 2002:200). از این رو در دوران مذکور، آنچه بیش از محتوای اندیشه‌ورزی امثال تالس مهم بوده، نوع رویکرد یونانیان به شناخت هستی و طریقه بحث پیگیر ایشان در تداوم پیشینیان بود؛ یونانی‌ها در ارائه فرضیه‌هایشان بی‌پروا (rash) بودند و برای آزمودن فرضیه‌های خویش نیز آمادگی داشتند (Russell, 1945:26). شاهد این مدعا، ادامه تأملات تالس توسط دیگران به ویژه شاگرد وی آناکسیمندر است که نظر تالس درباره منشأ هستی را انتزاعی‌تر کرده و به جای طرح عنصر و یا ماده خاصی از قبیل آب، یک طبیعت نامحدود متمایز (a distinct infinite nature) را طرح نمود (Stella and Divino, 2023:5). وی با تأکید بر عنصر خنثی (neutral element) به عنوان ماده تکوین‌بخش عالم، از نسبت دادن شکل‌گیری جهان به ماده‌ای خاص فراتر رفته و

وجهی ناشناخته بدان بخشید. آناکسیمندر این عنصر را با عنوان آپریون (aperion) نام گذاری نمود که به معنای امر بیکران (indefinite)، نامحدود (infinite) و بی حد و حصر (unlimited) است؛ چنین عنصری، امری بی‌زوال (deathless)، فناپذیر (imperishable) و جاودان (everlasting) و سرمدی یا بدون عمر محدود (ageless) است (Idang, 2013:61).

با همه اینها نکته قابل توجه در سیر فکری تالس آن است که شاید نسل وی هم مثل بسیاری دیگر از انسان‌ها فاقد نگرش متأملانه و بازاندیشانه (reflexive) در پنداشته‌ها و اعتقادات خویش بوده‌اند که تا حدودی طبیعی است چون بسیاری از افراد دیدگاهی را که بر اساس شرایط خاصی در تاریخ پدیدار شده است، در حکم ضرورت‌هایی ازلی و ابدی می‌پندارند ولی شاید بتوان خوانشی از گفتار منتسب به تالس ارائه داد که بر اساس آن حتی ضرورت‌ها مبتنی بر رخدادهای تصادفی و اتفاقی است چنانکه وی گفته قوی‌ترین چیز، ضرورت (necessity) است که بر همه چیز حکومت می‌کند (Early Greek Philosophy..., 2016:225). شاید بتوان چنین تفسیر کرد که هر چه در مقام موضوعی ضروری قرار گیرد، تعیین‌کننده همه چیز خواهد بود. با این حال جایگاه هر امری از حیث ضروری و یا عارضی بودنش در زندگی انسان را تنها زمان تعیین می‌کند و اگر تالس معتقد است عاقلانه‌ترین امر، زمان (time) است زیرا هر چیزی را مکشوف می‌سازد، احتمالاً از این دیدگاه ناشی شده است. به بیانی دیگر، رخدادهای و امور متکثر روزگار همچون همگان بر فیلسوف نیز عرضه می‌شوند اما درونی کردن آنها در قالب آنچه به بیان هگل، پرواز جغد مینروا در شباهنگام و پایان گرفتن روز است، نشان می‌دهد که چه چیزی ارزش قمار تأمل‌ورزانه حکیم دورانیش را داشته و تالس در طلیعه تفکر فلسفی در چنین بزنگاهی از تاریخ، اندیشیدن پیشه کرده و جریان‌ساز شده است.

می‌توان با الهام از آرای «اگوست کُنت» در طرح مراحل تحول معرفت بشری، از میراث تالس نزد کسانی چون آناکسیمندر و متفکران بعدی به مثابه گذر از مرحله ربانی و الهیاتی به مرحله متافیزیکی و فلسفی یاد کرد. این تعارض از یک سو به معنای مسیر متفاوت بین این دو فرد و به یک معنا تعارض بین آرای ایشان تلقی می‌شود اما از سویی دیگر می‌توان آن را پیامد ناگزیر رویکرد انتقادی‌ای بر شمرد که خود تالس بنیان آن را درافکنده بود. در زمینه فرهنگی و اجتماعی متغیر، جست و جوی اصل ثابت و لایتغیر بنیادینی که از خلال تغییرات گوناگون ثابت باقی بماند، مسئله‌ای ریشه‌دار در ذهن و روان آدمی است تا جایی که به نظر می‌رسد انسان تنها زمانی خرسند می‌شود که دریابد در متن تبیینی که از امور مختلف در تمام طول تاریخ ارائه می‌دهد، همواره امری است که در مقام جوهر (substance) پایدار به مثابه اصلی غایی

در ورای کثرت پدیدارها وجود دارد (Guthrie, 1985:56). تداوم چنین باوری به وجود بنیادی دارای وحدت و نظم (unity and tidiness) در جهان، زمانی که به نهایت مرزهای خود برسد، معمولاً گرایش ناگزیری به وجود یک نوع ماده خواهد داشت (Broad, 1925:76). از این رو، شرایط مساعد منطقه ملط را در مدون نمودن فهم تالس و شاگردانش از جوهر اصیلی که در پس تغییر و تحولات عالم، ثابت و لایتغیر باقی می ماند، باید موثر دانست (ورنر، بی تا: ۱۷). به ویژه دغدغه نه فقط کثرت امور این جهانی بلکه تغییر و تبدل دائمی آنها، اهالی ایونی را نیز همانند بسیاری دیگر بدین سمت سوق داد که ورای آشوب (chaos) جهان مادی، در جست و جوی دوام و قراری باشند. همین دلمشغولی بود که بعدها سقراط را به سمت طرح مفاهیم کلی و ثابت سوق داد و به دنبال آن افلاطون را که از یافتن امر کامل و بی نقص در عالم مایوس شده بود، به جستجوی ایده های کامل در عالم مُثُل کشاند.

سرگذشت اندیشه تالس و اخلاف وی مشابه روندی است که در طول تاریخ تفکر بشر ملاحظه می شود و آن هم اینکه هرچند با اندیشیدن درباره ماده مواد عالم، شالوده نوعی متافیزیک شکل می گیرد، با این حال همین متافیزیک نه تنها از عالم طبیعت جدا نیست، بلکه گامی در توضیح وضعیت همین جهان به شمار می آید. به عبارتی دیگر، تالس در مقام نخستین فیلسوف-دانشمند (philosopher-scientist) و با آنکه هنوز الزامات روش علمی (scientific method) رسمیت نیافته بود، از سویی سودای کشف طبیعت (discovery of nature) و از سوی دیگر، بحث و نقد عقلانی (rational criticism and debate) را داشت.^۲ چنین مسیری البته راهی توأم با ناهمواری ها و حتی تعارض های معرفتی و منطقی همراه بوده که گاه از تن دادن به اینکه در قالب یک دستگاه منسجم فکری بیان گردند، سر باز زده اند آن گونه که به ویژه در مورد تالس می توان دید که وی در عین گسست از منطق توضیحی اساطیر، بر آن است که همه چیز در جهان آکنده و مملو از خدایان است (Lloyd, 1970:1-2 and 8-9). این ابهام معرفتی در وجه فلسفی آرای تالس نشان گر آن است که هنوز مرز کاملاً مشخصی بین ساحت های گوناگون اندیشه بشری پدید نیامده بود و با آنکه یونانیان در این راه گام هایی برداشته بودند، اما هنوز تا مرز معرفت های مختلف راهی دراز در پیش بود؛ هرچند با پیش رفتن در این مسیر، ابهام ها نه فقط از بین نرفتند که گاه بر آنها افزوده هم شد. ظرافت قضیه آن است که در حوزه هایی که به طور مستقیم تری به علم مربوط بوده، تا حدود زیادی انتقال از مراحل قبلی به شکل قابل توجهی محقق شده بود برای همین هم تالس در جایگاه مُنجم و ستاره شناس، حکم صریح تری درباره امور داشت و لذا خورشید و ستارگان را به جای تلقی مرسوم مردم آن روزگار که آنها

در حکم خدایان می‌پرستیدند، گلوله‌ها و گوی‌های آتشین (balls of fire) معرفی کرد (Durant, 1943: 72). بدین ترتیب گزاره‌های مربوط به قلمرو علمی نسبت به مباحث متافیزیکی تا حدودی از ابهام کمتری برخوردار بوده و به نسبت صراحت بیشتری در مورد مدعای مورد نظرشان داشته‌اند.

۴. نتیجه‌گیری

خوانشی زمینه‌گرایانه از اندیشه تالس ملطی در این نوشتار تلاشی بوده برای اینکه از سویی از تحلیل استعلایی اندیشه تالس و همفکران قبل و بعد وی اجتناب شود بدین معنا که به جای طرح معجزه‌گونه بودن ظهور اندیشه ایشان، بر عواملی تأکید شود که در محیطی مساعد نخستین جوانه‌های تفکر فلسفی را به بار نشانند. ادای سهم چنین بستری در تفکر تالس، در عین حال وزانت علمی و شخصیت کنجکاو وی را نادیده نمی‌گیرد. الگوی به کار رفته در نوشتار، تالس را در منزلگاهی میان قبل و بعد از مقطع تاریخی وی به مثابه هم معلول و متأثر از شرایط پیشین و هم علت و موثر بر رویدادهای فکری پس از وی قرار داده و تالس را همزمان نماد گسست از اسطوره و در عین حال تداوم رگه‌هایی از اسطوره در اندیشه فلسفی یونان باستان و ملط معرفی می‌کند. ویژگی بودن در حد وسط و تلاقی بین گفتارهای مختلف همانند وضعیت تالس در میانه تأملات اسطوره‌ای و علمی و یا الهیاتی و فلسفی، آن است که نشانه‌هایی از هر دو در منظومه فکری اندیشمند بروز می‌یابد که شاید هم هرگز به نقطه ثقل خاصی نرسد از این روست که ناگزیر اندیشه تالس در نوعی وضعیت ترکیبی یا هیبریدی واقع می‌شود که ضمن داشتن غنای لازم از حیث مولفه‌های گوناگون، فاقد انسجام لازم به نظر می‌رسد. روایت این نوشتار از خلال گفتار و کردار تالس بیان‌گر آن است که لزوماً نباید به فرض عدم انسجام در تفکر، منزلت و جایگاه صاحب آن اندیشه را تخنطه نمود. به بیانی دیگر آن گونه که «کوئیتین اسکینر» اشاره نموده با عنایت به زمینه‌ها و نیز قصد و نیتی که مولف برای خویش در اندیشه‌پردازی برمی‌گزیند، نباید چارچوبی منسجم و فارغ از تعارض و تضاد و حتی چه بسا تناقض را به ویژه در طول زمان به اندیشمند نسبت داده و یا تحمیل نمود. اندیشمند در مقام فرزند زمانه خویش دست به تأملات و کنش‌هایی می‌زند که چه بسا با نگاهی از ورای فاصله تاریخی و مکانی بدان، تضادهایش آشکار گردد. بصیرت مهم بررسی اجمالی تالس در مقام تجربه‌ای تاریخی و مشخص شاید دلالت بر نکته‌ای فراتاریخی در تحلیل اندیشه باشد مبنی بر اینکه اصالت اندیشه همواره بر اساس وجه تعاملی آن با تفکرهای دیگر

معنادار می‌شود نه در انتزاعی گسسته و منفک از آرای دیگر. به واقع با الهام از روش‌شناسی «ماکس وبر» باید گفت مفاهیم و مقولات مختلف هر یک در حکم نمونه و مدلی آرمانی هستند که استفاده از آنها در حکم ابزاری برای تحلیل امور واقع کاربردهایی دارد بی‌آنکه لزوماً با عین خارجی‌شان منطبق باشند. برای همین عناصر الهیاتی و علمی در معنای تجربی آن توأمان در اندیشه تالس نمود بارزی دارند. شاید بتوان جسارت نموده و از این نکته نیز سخن به میان آورد که سیال بودن عناصر فکری تالس بیش از آنکه ضعف در اندیشه‌ورزی باشد، در حکم نکته مثبتی و قابل تأملی باید پنداشته شود که قادر است در نگاهی جامع به رفع نقصان‌های اجزای دیگر فکری وی مدد رساند. برای همین هم هست که شکافی بین آرای تجربی و فلسفی تالس مطرح گردید که ناشی از همراهی و همزیستی عناصر آنها در یک تفکر تواند بود. اینکه «مارتین هایدگر» بر آن بود که علم به خودی خود یا فی‌نفسه نمی‌اندیشد و این فلسفه است که درباره چستی علوم تفکر می‌کند، ناظر به همین قضیه است. در نهایت باید بدین نکته نیز در یافته‌های این نوشتار تأکید نمود که مطالعه در زیست و اندیشه تالس تا جایی که شواهد موجود نشان می‌دهد حداقل از جهت قرائت زمینه‌گرایانه، بیان‌گر آن است که منطق تکوین و بسط اندیشه تالس بیش از ضرورت‌های پیشینی و ماتقدم، با رخدادها و زمینه‌های پسینی و ماتأخر قابل توضیح است و از این رو، بدون آنکه قصد فروکاستن و تقلیل آرای وی به بسترهای اجتماعی و تاریخی را داشته باشیم، باید اذعان کنیم که رخدادگی پدیدارهای مختلف، نقشی بیش از عوامل دیگر در رشد و شکوفایی اندیشه تالس داشته است.

پی‌نوشت‌ها

۱. به مصداق شعر سعدی که:

به جهان خرم از آنم که جهان خرم از اوست   عاشقم بر همه عالم که همه عالم از اوست

۲. در اینجا مراد از کشف طبیعت از جمله با ساز و کارهای توضیح عقلانی، تمایز و تفکیک نهادن بین امر طبیعی (the natural) و فراطبیعی (the supernatural) است آن هم با استفاده از این فرض مهم که پدیدارهای طبیعی محصول تأثیرات تصادفی و دلخواهی نبوده بلکه حاصل توالی و پیامدهای منظم، قانونمند و البته ناگزیر علی و تأثیرات آنها هستند.

کتاب‌نامه

جمادی، سیاوش (۱۳۹۵) زمینه و زمانه پدیدارشناسی: جستاری در زندگی و اندیشه‌های هوسرل و هایدگر، تهران، ققنوس، چاپ پنجم؛

۱۸۸ غرب‌شناسی بنیادی، سال ۱۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

- خراسانی (شرف)، شرف‌الدین (۱۳۵۰) نخستین فیلسوفان یونان، تهران، شرکت سهامی کتابهای جیبی با همکاری موسسه انتشارات فرانکلین؛
- شهرزوری، شمس‌الدین محمد بن محمود (۱۳۶۵) نزهه الارواح و روضه الافراح (تاریخ‌الحکماء)، ترجمه مقصودعلی تبریزی، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی؛
- شهرستانی، ابوالفتح محمد بن عبدالکریم (۱۳۶۱) توضیح‌الملل (ترجمه کتاب الملل و النحل)، جلد دوم، ترجمه سیدمحمد رضا جلالی نائینی، بی‌جا، شرکت سهامی عام؛
- قادری، حاتم (۱۳۸۸) ایران و یونان فلسفه لابلائی سیاست و در بستر تاریخ، تهران، نگاه معاصر؛
- کارتلج، پل (۱۳۸۳)، دموکریتوس، ترجمه اکبر معصومیگی، تهران: انتشارات آگه؛
- گمپرتس، تئودور (۱۳۷۵) متفکران یونانی، جلد اول، ترجمه محمدحسن لطفی، تهران، شرکت سهامی انتشارات خوارزمی؛
- مهرین، مهرداد (۱۳۳۵) شناخت حقیقت از نظر فلاسفه یونان، بیجا، شرکت چاپ میهن؛
- ورنر، شارل (بی‌تا) سیر حکمت در یونان، ترجمه بزرگ نادرزاد، تهران، انتشارات زوار؛

Aristotle (1885) *The Politics of Aristotle*, Trans. By B. Jowett, Oxford, Oxford University Press;

Aristotle (2009) *The Nicomachean Ethics*, Trans. By David Ross, Oxford, Oxford University Press;

Aristotle (2016) *Metaphysics*, Trans. By C. D. C. Reeve, Indianapolis, Hackett Publishing Company, Inc.

Broad, C. D. (1925) *The Mind and its Place in Nature*, London, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. LTD;

Copleston, Frederick (1993) *A History of Philosophy, Vol.1: Greece and Rome*, New York, Image Book;

Durant, Will (1943) *The Story of Philosophy*, New York, Garden City Publishing Co., INC.;

Early Greek Philosophy; Vol. II; *Beginnings and Early Ionian Thinkers, Part 1* (2016), Trans. And Edi. By Andre Laks and Glenn Most, Cambridge, Harvard University Press;

Gadamer, Hans-Georg (1998) *The Beginning of Philosophy*, Trans. By Rod Coltman, New York, Continuum;

Gorman, Peter (1979) *Pythagoras; A Life*, London, Routledge & Kegan Paul Ltd;

Guthrie, W.K.C. (1985) *A History of Greek Philosophy, Vol. 1: The Earlier Presocratics and the Pythagoreans*, Cambridge, Cambridge University Press;

Guthrie, W.K.C. (1997) *The Greek Philosophers From Thales to Aristotle*, Abingdon, Routledge;

Heidegger, Martin (1988) *The Basic Problems of Phenomenology*, Trans. By Albert Hofstadte, Bloomington, Indiana University Press;

Herodotus (1936) *The History of Herodotus, Vol.1*, Trans. By George Rawlinson, London, J. M. Dent & Sons LTD;

- Idang, Gabriel Ema (2013) Thales, Anaximander and Anaximenes as Pathfinders of Modern Science, International Journal of Philosophy, Vol.1, No.4, PP.57-65;
- Jordan, William (1992) Ancient Concepts of Philosophy, London, Routledge;
- Lloyd, G.E.R. (1970) Early Greek Science; Thales to Aristotle, London, Chatto & Windus Ltd;
- Plato (1982) Hippias Major, Trans. By Paul Woodruft, Oxford, Basil Blackwell;
- Plato (2015) Theaetetus and Sophist, Edi. By Christopher Rowe, Cambridge, Cambridge University Press;
- Popper, Karl (2002) Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge, Abingdon, Routledge;
- Russell, Bertrand (1945) The History of Western Philosophy and its Connection with Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day, New York, Simon and Schuster;
- Stace. W.T. (1960) A Critical History of Greek Philosophy, London, MacMillan & Co LTD ;
- Stella, Aldo and Divino, Federico (2023) The Metaphysical Turn in the History Of Thought: Anaximander and Buddhist Philosophy, Philosophies, 8. 99, PP. 1-22;
- Tansey, Stephen. D. and Jackson, Nigel A. (2008) Politics: The Basics, Abingdon, Routledge;